

Faiq Ələkbərli

AMEA Fəlsəfə
İnstitutunun
aparıcı elmi işçisi,
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

IV Yazı

Firidun bəy Köçərli bir tərəfdən "Allaha təvəkkül" düşüncəsinə qarşı çıxıb, Allahın hamını bərabər yaratdığını, ancaq bərabərsizliyin insanların özü tərəfindən yaradıldığını iddia etməklə yanaşı, digər tərəfdən də insanın iqbalının, bəxtinin bağlı ya da açıq olmasının təqdirə bəzi hallarda onun səy, zəhmətkeş və çalışqan olub olmamasının əhəmiyyətsiz olduğuna da inanırdı. O, yazırdı: "Bu həqiqət bəndə həmişə bu etiqad üzrədir ki, əksəri-ovqatda şəxsin xoşbəxt və rahat olması öz səyi ehtimamına bağlıdır. Hər bir iş insanın elm və kəmalından, bilik və təcrübəsindən asılıdır. "Zəhmət çəkməyən bal yeməz", "cəfa çəkməyən səfa görməz". Bu etiqadda ola-ola həqiqətə doğru da inkar edə bilməz ki, insanın iqbalı açılarda və bəxti gətirəndə zəhmətsiz və məşəqqətsiz də hər tərəfdən onun üstünə dövlət və nemət axıb tökülür, hər yerdə ona hörmət və izzət görünür. Və bu bəxt gətirən vaxt onun mal və dövlətini, cah və cəlalını saxlamağa "bir tarimuy" kifayət eləyir. Amma vay o gündən ki, bəxt insandan üz çevirir, iqbal gətirməyə. Bu halda adam nə qədər çalışıb-əlləşib və nə qədər canını zəhmət və cəfa oduna yaxsa, yenə də axırda biçiz və əliboş qalacaqdır... İnsandan dövlət və hörmət üz döndərrib gedəndə, filhəqiqə, nəinki zəncir ilə, bəlkə heç bir qüvvə ilə onu saxlamaq mümkün olmaz".

Köçərli əxlaq məsələsinə də diqqət yetirmiş, cavan yaşındakı insanla yaşlı bir insanın həyata baxışını müqayisə etməyə çalışmışdır. O, yazırdı: "Əyyami-cavanlıqda az adam tapılır ki, həyatın qədri bilib, onu bihüde sərf etməsin və şairin zəbunü pərişan halını pirlilik mövsümündə öz vücudunda hiss etməsin, hirs, tamah, hübbi-cahi, mərətbə, hübbi-malü miknət, löhvü ləəb, büğzü ədavət, məniyyət, sərkeçlik, büxlü həsəd və zülmü sitəmə adət və sair övsafi-zətimə və əxlaqi-rəzilə ki, cümləsi avamlıq və cəhalet nəticələridir,

cismü ruhumuzu bir növ zəbtü təsərrüf edibdir ki, həqqü həqqaniyyətdən, insafü mürvvətdən və əsl bəşəriyyət və insaniyyət nə olduğundan bilməyib qafil və bixəbərlər. Ancaq axır nəfəsində qəflətdən gözü müzə görüb xəvfü əndişəyə düşürük və və şairin dili ilə bu günə tövbə və istiğfar eləyirik. Əgərçi axırkı peşmanlıq fayda verməz, vəli tövbə və inabədən başqa bir çarəmiz yoxdur".

Köçərliyə görə, əsil in-

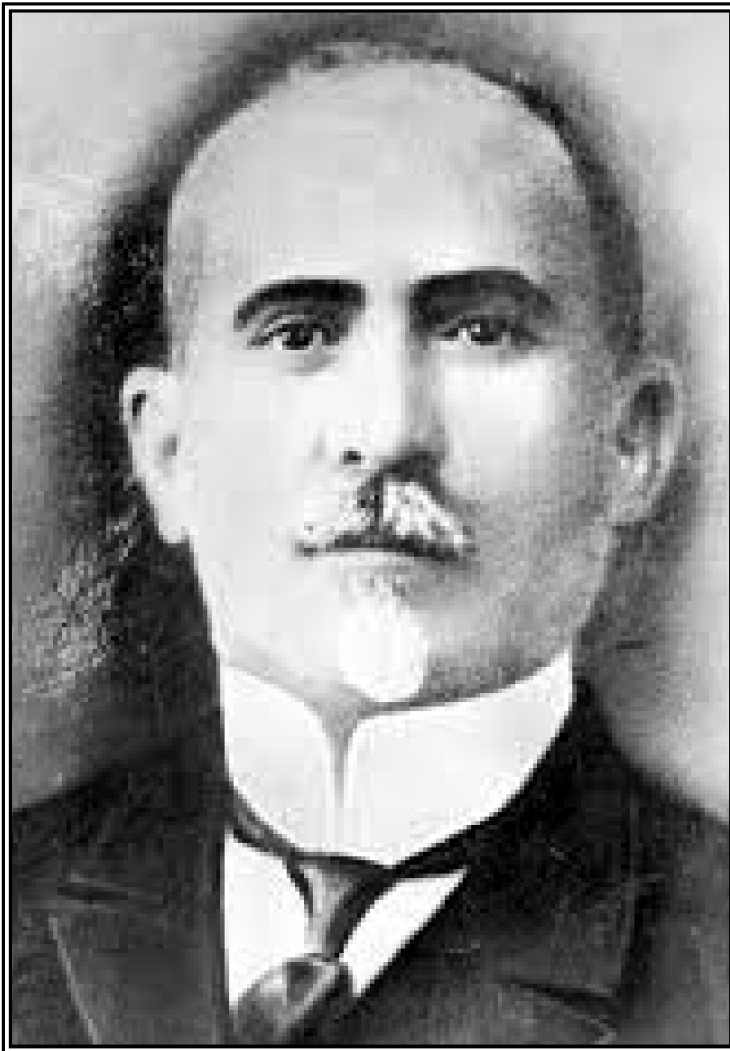
cib olan məsələlərdən biri də odur ki, insan öz yanlış və doğru hərəkət və davranışlarını bilməlidir. O, yazırdı: "Doğrudan da öz eyib və qəbahətini görməyib, qeyriləri eyibləndirən və özə təhmət edən şəxsdən nə hörmət və mərifət təmənnə eləmək olar? Öz pozğunluqlarını görməyən, çirkin və nasəza əməllərindən utanıb şərm və həya etməyən adam, söz yoxdur ki, özgedən də utanmaz və bişərmanə sevmədiyini adamın haqqında hər qisim iftira və

gəlmişdir ki, dünyanın yaranmasından bu günə qədər insan keçdiyi həyat yolunda daha çox müsbətə deyil, mənfi amillərə meyil göstərmişdir: "Dünya yaranandan bu anacan Adəm atanın övladı öz şəxsi mənfəətlərini mülahizə edib dövlət və sərvət sahiblərindən qisim-qisim təmənnə nəzərdə tutub doğrunun üzünə yalanın qara pərdəsini çəkməyə mütad olublar. Müflis və miskinlərin hünəri olmayıbdır ki, doğrunu kəmalı-cürət ilə söyləyib düruğu və hiy-

vüt yoxdur. Bunların cümləsi Allahın evi mənzələsində müqəddəs və pak məqamlardır ki, ibadət və mərifətullah üçün bina olunubdur".

Ona görə, həqiqi şairin baş vəzifəsi mənanı yetirməkdir: "Çünki hər bir qisvəvü hekayətin ruhu inun içində olan məna və məzundur. Nə qədər ki, şairin başında doğan təzə fikirlər aydın, açıq və salamat olsa, bir o qədər də onları bəyan etmək asan olur. Çətini ancaq fikrin başda doğub pə-

Milli fəlsəfə tariximizin təşəkkülü və Firidun bəy Köçərli

sana yaraşan sifət odur ki, zahiri zəhətdən özünü göstərməklə deyil mənəvi və əməli baxımdan igid olsun: "Çul və çuxaya bəzənib zahirlərinə zinət və siğal verənlərə kişi demək şayəstə deyil. Həqiqətdə mərd igid o kəsdir ki, özünü dağa-daşa toxuyub haqq yolunda mərdanə dava eləsin". O, hesab edirdi ki: "...insanın başına qisim-qisim belələr gəlməyə və o, cürbəcür belələrə və müsibətlərə mübtəla olmasa, ənvai-təcrübə və imtahanlar sınaq oluması, ruzigarın küresində əriyib dəsti-qəza ilə vurulan çəkilçilər altında döyülməyə, qəllü qəşdən hərgiz pak ola bilməz və dərəcəyi-kəmalə irişməz".

Deməli, insanın kamilləşməsi üçün cavanlıqda başına gələnlər, eyni zamanda həyatda qazandığı bir çox təcrübələr mühüm rol oynayır. Burada ən va-

böhtanı söylər. Bu qisim adamlardan kənar dolanmaq eyni-məsləhətdir".

Onun fikrincə, bəziləri hesab etsələr də ki, "hər bir vücud qabili-tərbiyə və təlim ola bilməz. Elə bir cöv-hərsiz, gövdən və fərmağa şəxslər var ki, gövdən və fərmağa şəxslər var ki, nə qədər onlara təlimü tərbiyə olunsun, yenə də avamlıqda və sərf heyvaniyyətdə qalıb, ruhaniyyət və mənəviyyət cəhətinə tərəqqi edə bilməzlər... Girdəkan yapışmayan kimi, tərbiyədə nə həlül dənətib şəxsə təsir edə bilməz". Köçərliyə görə, bu müəyyən qədər doğru görünərsə də, ancaq insan elm və tərbiyə sayəsində ədəblə əxlaqında tərəqqi tapa bilər. Belə ki, insan üçün səadət mayasının əsası tərbiyədir və tərbiyəsiz elmin də faydası yoxdur.

Köçərli belə bir qənaətə

ləbəz münəccimlərin yalanlarını batil eləsin və haqqı yetirsin. Belə ittifaqlarda hər tərəfdən onun üstünə tənqer və nəfəspərəst dəni və fərmağa şəxslər hücum edib ağzını qapayırlar və özünü də xalq içində bihərmət və biabir ediblər. Ol səbəbdəndir ki, müsəlman qardaşların arasında yalan söyləmək və haqqı gizlətmək adi bir şey olubdur və hətta bəzi ittifaqlarla hünər sayılır. Bu minval haqq güc və zor edib kizb və yalana rövneq verməyin adını "duruği-məsləhətamiz" qoyublar".

Köçərli şairlərin cəmiyyətdəki mövqeyini də ifadə etməyə çalışmışdır. Onun fikrincə, şairin əsas peşəsi odur ki, doğrunu doğru, əyrini də əyri yazsın, yalançı və məddah olmasın. O, yazırdı: "Həqiqi şairin və həqiqi ədəbin yazmaqdan və şər deməkdən başqa bir şüğü sənəti gerek olmasın. Əgər şair peşəkar və əhlisənət olsa, o sənət və peşə şairin yazmağına, şerlər vasitəsilə yoxdan xəlf etməyinə, onun təbinin açılıb bərvər olmağına mane olardı. Şairin sərmayəsi haqtaala ona bəxşü əta qıldığı təbi-səlimdir ki, ondan nəşət edib zühura gələn cəvahirlərin hər birisinin ərbabı nəzərində qədrü qiyməti ziyadədir". O, daha sonra yazırdı: "Həqiqi hüsnə və mərifətullahə vasil olmaq istəyən adaməzəl şəmsini gerek axtarın bulsun, çünki məcazi dilruba və məhvişlərin hüsnü lətafəti daim deyil, müvəqqəti, boş bir şeydir. Ona mübtəla olmaq layiq və şayəstə deyil və insan üçün kəsri-şəndir. Əsil həqiqiyyətə və mənəviyyətə talib olan kəs gerekdir hərimi-Kəbə ilə səhni-deyrdə bir təvafüt görməsin və bu müqəddəs məqamlara da bir nəzər ilə baxsın. Şair əsl hürriyyətpərəst olub, azadəyi-əfkar və hürriyyətdinü etiqad onun baş arzu-larından birisi idi. Şair üçün məscid, kəlisə, künişt və deyri arasında əsla təfa-

rəveriş tapmağıdır. Dolaşiq və qarışıq fikirlərin zühura gəlməsi də dolaşiq olur və bəzi şairin yazılarının kəlamə o qədər qarışıq və bulaşiq olur ki, o qədər ağır və qəliz ibarələrlə məlaləmə olur ki, elə ölçüsüz və biçiksiz yaraşılmayan dona geyinilir ki, onları oxuyanlar bir şey fəhjm edə bilmir və bu kəlamı yazmaqdan şairin ümdə məramı nə olduğunu anlayıb başa düşmürlər. Zənn edirəm ki, əgər şairin və ya dəibin özündən dəxi soruşulsun ki, cənab filan, sizin bu kəlamı yazmaqda əsl məramınız nə olubdur və bunun ruhu, canı nədədir, hansı mətləbi ifadə etmək istəyibsiniz, ol cənab bu suallara cavab verməkdə aciz qalsın..".

Köçərliyə görə, şairin-mütəfəkkirin əsas silahı isə "Söz"dür. Çünki dünyadan öncə də, dünyanın özünün də, dünyada nə varsa hamısının da, o cümlədən bütün məxluqatın da vücud gəlməsinə səbəb "Söz" olmuşdur. Ona görə "Söz"ün meydanı o qədər vüsətlidir ki, onun sərhəddi və əndəzəsi təsəvvürə gəlməz. O, yazırdı: "Sözsüz cümlə məsələlər və sirlər ələmdə iləl-əbəddə puşidə qalardı və insanın heyvanat və nəbatat qismindən artıq bir fərqi və təfəvütü olmazdı və ələmdə cümləyi məfissüvər olan gənci-xəməşandan zühur etməzdi. Bəs, nə vaxtdan ki, dünya yaranıbdir, onda vüqə gələn əlamətlərin cümləsində sözdən bir əsər var. Məhfəzeyi-nitqədə söz canbəxş olan bir gövhəri-dilkəşdir və sətrizəməyir ona bağlı olub, kəşfi-bəyanı ondan asılıdır. İnsanın fikrində yeni doğub təşkil bulan qissələri ən əvəlcə bilən və onları əlvən libas geydirib ələmə göstərən sözdür və nə qədər ki, dünyada söz köhənəvdədir, vəli yeni doğduqda yenə təzə təzədir və Şeyx Nizamının dediği haqdır ki, bizim həyatı məmatımız söz varlığına və yoxluğuna vəbəstədir"